

*Research article***Osmanlı ve cumhuriyet dönemlerinde ipekçilik sektörünün gelişimi ve Hatay ilindeki durumu**Mehmet YILDIRIM¹Assistant Professor, Department of Economics
Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye
mt.yildirim@hotmail.com, 0000-0003-3078-5171**Geliş Tarihi/Received Date:** 22.10.2022   **Kabul Tarihi/Accepted Date:** 25.11.2022**Önerilen Alıntılama/Suggested Citation:** Yıldırım, M. (2021). Osmanlı ve cumhuriyet dönemlerinde ipekçilik sektörünün gelişimi ve Hatay ilindeki durumu. [The development of the silk industry in the Ottoman and republican periods and its situation in the province of Hatay]. *Journal of Politics, Economy and Management*, 5(2), 130-143.

Öz: İpek üretimi ve ipekli dokuma sanayisi tarih boyunca önemini koruyan ve özel beceri gerektiren bir sektör olmuştur. Diğer yandan Uzakdoğu ile Batı dünyası arasında ticari ilişkiyi sağlayan bir numaralı meta aracı da olmuştur. İpek ürünleri sadece bir ticaret aracı olmayıp aynı zamanda kültürel alışverişe ve dolayısıyla küreselleşmeye de aracılık etmiştir. Bu çalışmada öncelikle ipekçiliğin tarihsel gelişimi ve Anadolu'da nasıl yaygınlaştığı ele alınmıştır. Ardından Osmanlı döneminde ipekçiliğin üretim ve kullanım kapasitesi incelenmiştir. Antakya ve İskenderun da İpekyolları üzerinde olduğu için Doğu ile Avrupa arasında bir köprü görevi görmüşlerdir. Antakya sadece meta aktarım noktası olmayıp üretimde de önemli bir yere sahip olmuştur. Antakya ipekli dokumaları geçmişte Avrupa zenginleri arasında ve kiliselerde ün yapmıştır. I. Dünya Savaşı'yla beraber Antakya bu sektördeki önemini büyük ölçüde yitirmiştir. Cumhuriyet döneminde ise ipekçiliği geliştirmek için yeniden bazı politikalar uygulanmıştır fakat tüm Türkiye'de olduğu gibi Antakya'da da bu sektör bir daha eski gücüne kavuşamamıştır. Çalışmada tüm bu tarihsel süreç verileriyle ele alınmıştır. Bugün Türkiye'nin dünya ipek üretimi içindeki payı yok denecek düzeydedir. Son yıllarda Antakya özelinde ipekçiliğin geliştirilmesi için bir takım tedbirler alınmış olsa da bunlar yeterli değildir. İstihdama katkısı ve katma değeri yüksek olan ipekçilik sektörüne daha çok önem verilmesi için çalışmada bazı politika önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: İpek, İpekçilik, Anadolu'da İpekçilik, Hatay'da İpekçilik**The development of the silk industry in the Ottoman and republican periods and its situation in Hatay province**

Abstract: Silk production and silk weaving industry has been a sector that maintains its importance throughout history. This sector also requires special skills. On the other hand, it has been the number one tool that provides commercial relations between the Far East and the Western world. Silk products were not only a trade tool, but also mediated cultural exchange and therefore globalization. In this study, first of all, the historical development of sericulture and how it became widespread in Anatolia are discussed. Then, silk production and usage capacity in the Ottoman period are discussed. Since Antakya and Iskenderun were on the Silk Roads, they served as a bridge between the East and Europe. Antakya was not only a point of transfer of commercial goods, but also an important place for production. Antakya silk weaving products became famous among the wealthy of Europe and in the churches. Unfortunately, with the First World War, Antakya lost its importance in this sector to a great extent. In the Republican period, some policies were applied again to improve sericulture. However, as in all of Turkey, this sector has not

---

¹ Corresponding author, Hatay Mustafa Kemal University, Hatay, Türkiye, mt.yildirim@hotmail.com

regained its former power in Antakya. In the study, all this historical process has been discussed with data. Today, Turkey's share in world silk production is almost non-existent. Although some efforts have been made to improve sericulture in Antakya in recent years, these are still insufficient. In this study, some policy suggestions are presented in order to give more importance to the silk industry, which provides employment and has high added value.

Keywords: Silk, Sericulture, Sericulture in Anatolia, Sericulture in Hatay

JEL Sınıflandırması/Classification: N5, O13, Q1

1. Giriş

2020 yılı itibarıyla dünya tekstil üretiminin sadece % 0,2'si ipekten üretilen tekstil ürünlerinden oluşmaktadır. İpeğin kısıtlı arzına bağlı olarak oluşan fiyatı da pamuk fiyatından 20 kat daha fazladır. Emek maliyeti yüksek olduğu için fiyatı da yüksek olan ipeğin Türkiye'deki üretimi, istihdam ve fiyat avantajına rağmen 2001 yılında 46 tona kadar düşmüştür. Oysa eski İpekyolu üzerinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nda 1914 yılındaki yaş koza üretimi 11.000 ton dolayındaydı. Son yıllarda sektöre yönelik destek ve çabalar sonucu üretimde yeniden bir artış görülmüştür. Türkiye, 2020 yılı itibarıyla ipekböceği tohumunu kendisi üreten yedi ülkeden birisidir. Yaş koza ve tohum üretimi bakımından ise Avrupa ülkeleri arasında ilk sırada, dünyada ise ilk on ülke arasında yer almaktadır. Türkiye'nin ipek ürünleri ve ipekböcekçiliğinden elde ettiği ihracat geliri yaklaşık olarak yıllık 100 milyon dolar civarındadır (Öztürk, 2020: 8-9). Bu çalışmada öncelikle ipekböcekçiliğinin/ipekçiliğinin tarihi ve Anadolu'daki yayılma süreci ele alınacak, akabinde Osmanlı devri ve Cumhuriyet döneminde Antakya'daki ipek üretimi ve ticareti incelenecektir. Sonuç kısmında ise sektörün iktisadi bakımdan önemi ele alınacak ve sektörün geliştirilmesi için önerilerde bulunulacaktır. İpekçiliğinin üretim sürecindeki teknik hususlar makalenin konusu dışındadır.

2. İpekçiliğinin Kısa Tarihi

İpekçiliğinin Çin'de başlayıp binlerce yıl sonra dünyaya yayıldığı genel kabul gören bir görüş olmakla beraber, ilk ipek üretiminin tam olarak ne zaman başladığı tartışmalıdır. İpek üretiminin M.Ö. 2600'li yıllar dolayında Sarı İmparator'un eşi İmparatoriçe Leizu tarafından başlatıldığına dair mitolojik anlatı kabul görmektedir. İpekçiliğinin mucidi olduğuna inanılan Leizu, "İpek Tanrıçası" olarak da bilinmektedir (AAH, 2022: 8). XX. yüzyılda yapılan bazı kazılarda elde edilen bulgular geliştirilen carbon-14 testiyle analiz edilince Çin'deki ipekçiliğinin yaklaşık olarak M.Ö. 2750'lere kadar geriye gittiği sonucuna varılmıştır (Kuhn, 1984: 218). Son yıllarda Çin Ulusal İpek Müzesi uzmanlarının da katkısıyla yapılan yeni çalışmalar, Çin'deki ipek üretiminin 5 bin yıldan daha eski olduğunu ortaya koymuştur (CNSM, 2022).

İlk ipekli kumaşlar az miktarda olup sadece hükümdarlar ve yakınları tarafından kullanılmaktaydı. Bu nedenle dokumacılar tarafından kumaşlar üzerinde sanat eseri niteliğinde çizimler ve desenler icra edilmiş ve dokuma telleri arasına altın ve gümüş teller konularak dokumalara ayrı bir kıymet kazandırılmıştı (Dalsar, 1960: 4). Çin'in uzun tarihi göz önüne alınacak olunursa ipeğin; Çin'deki giyim kuşam, bürokrasinin şekillenmesi, statü sembollerinin oluşması, işbölümünün şekillenmesi, mitolojik anlatılar (Ferguson, 2020) ve en önemlisi dış ticaretin gelişmesi üzerinde, birinci derecede rol oynadığı söylenebilir. İpek lüks bir ürün olmanın yanı sıra uluslararası ödemelerde para yerine de kullanılmaktaydı. Hatta zaman zaman maaş veya cezalar da ipek şeklinde ödenmekteydi (Frankopan, 2018: 13). Bu anlamda ipeğin küresel bir meta olarak dünya ticaret tarihinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Meta ticareti beraberinde kültür ve bilginin de aktarılmasına vesile olmaktadır. Stavisky'nin de ifade ettiği gibi İpek (ticaret) Yolu sadece metallerin değil, ilim, kültür ve sanattaki fikirlerin de geçiş tokuşuna da aracılık etmiştir (2002: 222).

İpekçiliğinin tam olarak ne zaman Batı dünyasına ve Bizans'a geçtiği kesin olarak bilinmemekle beraber, M.S. 552'de iki Hıristiyan rahibin ipekböceği yumurtalarını kamış baston içinde saklayarak Çin'den İstanbul'a getirmeleri ve ipekböceği üretimini öğrenmeleri sonucu Bizans dünyasında ipek üretimi başlamış ve yaygınlaşmıştır (Sedillot, 2005: 120; Dalsar, 1960: 6). Diğer yandan İslam

ordularının M.S. 8. yüzyılda İspanya ve Güney İtalya adalarını ele geçirmeleriyle beraber çok sayıda yeni ürün yanında ipekli dokuma da Avrupa'ya tanıtılmış oldu ve ipekli dokuma böylece Palermo yoluyla İtalya'ya girmiş oldu (Grenand, 1992: 34). Böylece 9. ve 10. yüzyıldan itibaren ipekçilik İstanbul dışına da yayılmaya başlamış, Yunanistan, İtalya ve İspanya'ya kadar ulaşmıştır. Fakat buralarda dokuma sektöründen ziyade kozacılık yaygınlaşmış ve İstanbul'daki dokuma sektörüne hammadde sağlamıştır. Öyle ki Yunanistan'ın Peloponez Adası baştanbaşa dut ağaçlarıyla dolmuştu. Adaya "dutluk" manasına gelen "More" denildiği için zamanla Mora Yarımadası olarak isimlendirilmiştir (Dalsar, 1960: 7-8). Buna rağmen Bizans döneminde ipekböceği yetiştiriciliği Anadolu'da çok yaygınlaşmamıştır. Bursa'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle evvela Bursa bölgesinde, akabinde Edirne'nin fethiyle de Trakya'da yaygınlaşmaya başlamıştır (Ertoğrul, 1933: 4). Özetle Anadolu'da ipekli sanayiinin tam olarak ne zaman başladığı kesin olarak bilinmese de, 13. yüzyılda Müslüman tüccarlar tarafından İran üzerinden Kuzey Karadeniz'e ipekli kumaş topları götürüldüğü, Osmanlı döneminde ise Amasya ve Bursa'da hem üretim yapıldığı hem de bu şehirler üzerinden büyük ölçüde ipekli kumaş pazarlandığı bilinmektedir (İnalçık, 2008: 185).

Türkler; Uygur, Göktürk, Selçuklu ve Osmanlı Devleti zamanında, bin yıldan fazla bir süre boyunca İpek Yolu'na hakim olmuşlardır. Bu nedenle Türklerin kurduğu bu imparatorluklara "İpek Yolu İmparatorlukları" demek yanlış olmaz (İnalçık, 2008: 185). Moğollar dahi bu sektöre önem vermişler ve Cengiz Han'ın küçük oğlu Kubilay Han 1274'te Moğol Kralı olduğu esnada "İpek Ziraatı ve İpekli Kumaş İmalı" adıyla bir kitap bastırıp halka dağıtmıştır (Reşat, 1930: 135). "İpek Yolu" kavramı ise ilk defa 1877 yılında Alman coğrafyacı Ferdinand Freiherr von Richthofen tarafından kullanılmıştır (Stavisky, 2002: 222). Asya'daki İpekyollarına ait üç farklı güzergâh tespit edilmiştir. Bulgulara göre bu güzergâhlar üzerindeki ticaretin varlığı M.Ö. 5. yüzyıla kadar gerilere gitmektedir (İnalçık, 2008: 185). Hazar Gölü'nün güneyinden gelen ve Tebriz üzerinden Anadolu'ya ulaşan yolun bir kolu kuzey Anadolu'dan Batı'ya giderken, diğeri güneye inerek Mezopotamya'ya ve Kuzey Suriye'ye ulaşmaktaydı. Halep, Antakya ve İskenderun bu yolun Akdeniz'e ulaşan güzergâhında buldukları için (Ollivry, 2011: 9) ipek ürünleriyle erken dönemde tanışmış olan kentlerdi. Avrupa'ya yapılan ipek ticareti de Anadolu ve Akdeniz limanları üzerinden yürümekteydi. Antakya limanı ve devamında Antalya limanı üzerinden Venedik ve Cenova limanlarına kadar uzanan bir ticaret yolu mevcuttu (Serrican, 2016: 251). Yukarıda denildiği gibi bu ticaret yolu sadece metalara değil, Doğu ile Batı arasındaki kültür alışverişine de aracılık etmekteydi (Serrican, 2016: 250).

3. Osmanlı İmparatorluğu'nda İpekçilik

Önemli bir gelir kaynağı olması nedeniyle Osmanlı Devleti ipekçilik sektörüne büyük önem verirdi. Osmanlı sarayının ve bürokrasisinin giyim kuşamı içinde ipekli dokumalar önemli bir yer tutmaktaydı. Uzun süreçte bakıldığında Osmanlı'daki ipekçilik sektörü dış dünyadaki gelişmelere bağlı olarak bir seyir izlemiş, bazı dönemlerde dokumacılık ön plandayken ve hammadde dışarıdan temin edilirken bazı dönemlerde ise kozacılık önem kazanmış ve dokumacılık geri plana düşmüştür. Dalsar (1960: 18) bu devresel değişimi ana hatlarıyla şöyle özetlemektedir; 14. yüzyıl sonlarında Osmanlı Türklerinde ipek dokumacılığı Bursa merkezli olarak yayılmış ve hammaddenin daha ziyade İran'dan geldiği bu birinci devre 16. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. 15. ve 16. yüzyılda Bursa, doğudan kervanlarla getirilen İran ipeğinin tartıldığı, depolandığı ve giriş-çıkışlarda vergilendirildiği bir antrepo niteliğindedir. Bu dönemde Bursa'da "kadife", "kemha" ve "tafta" adıyla bilinen üç çeşit ipekli kumaş dokunmaktaydı. Bunlar başta Avrupa olmak üzere birçok bölgeye ihraç edilmekteydi. Osmanlı'nın İran ipeğine olan bağımlılığını azaltması ve yerli koza üretimine ağırlık vermesi ise İran'la yapılan Çaldıran Savaşı (1514) sonrasında gerçekleşmiştir. Yavuz Sultan Selim İran seferi öncesinde her türlü ipek ithalatına yasak koymuş ve İranlı tüccarların mallarına el koymuştur (Alkan Günay, 2018: 619-620). Bu durum Osmanlı ipek sanayisini büyük sıkıntıya sokmuş ve yerli koza üretimi ağırlık kazanmıştır. Sonraki yıllarda yerli koza üretimine ağırlık verilmesiyle 16. yüzyılda Türk ipekçiliği dünyada önem kazanmış ama bu üstünlük de fazla uzun sürmemiştir. Nitekim 17. ve 18. yüzyılda Batı Avrupa dokumacılığa öne geçince, Osmanlı daha ziyade hammadde tedarikçisi durumuna düşmüş ve bu durum 19. yüzyıla kadar devam etmiştir (Dalsar, 1960: 19). Örneğin İngiltere'nin Osmanlı'dan ithal ettiği ipek miktarı 1620 sonrasındaki yüz yıl içinde % 280 oranında artmıştır (Şahan, 2011: 2).

Mehmet Genç'in (2000, s. 244) yaptığı bir çalışmaya göre 1664-1665 yıllarında Osmanlı sarayının tükettiği ipekli dokuma iki yılda 22.796 zira² (yaklaşık 17274 mt) iken 1682'de 18.537 zira (14000 mt), 1698, 1701 ve 1750 yıllarında ise 8 bin mt ile 9 bin mt arasında değişmekteydi. Bu dönemde Saray'da tüketilen ipekli dokuma miktarı yünlülük dokuma miktarından daha fazlaydı. Devlet ipekli dokumayı artırmak için 1720 sonrasında İstanbul'da bazı yatırımlara girişmişse de, 50'den fazla tezgâha sahip olan bu devlet işletmesinin 1760 sonrasında faaliyetini devam ettiremediği ya da sadece dar bir çevre için üretim yapmakta iktifa ettiği görülmektedir (Genç, 2000: 247). İngiltere başta olmak üzere Avrupa'da dokuma sanayi hızla gelişirken, Osmanlı'nın yatırımlardan umulan semereyi alamamasının kuşkusuz birçok sebebi vardı. Bu kuruluşların özel sektörün elinde olmaması ve sektörün dış rekabete karşı korunmamasını birinci sıradaki sebep olarak göstermek yanlış olmaz. Nitekim 18. yüzyılda Avrupa tüccarları %3 gibi düşük bir gümrük vergisi ödeyerek Bursa'dan ipek (harir) alıp istedikleri ülkeye götürmek üzere Türkiye'den çıkarabiliyorlardı. Aynı şekilde ithalattan da aynı oranda vergi alınmaktaydı ve yabancılara karşı, - kapitülasyonlardan dolayı- her hangi bir kısıtlamaya gidilemiyordu. 1780-1790 yılları arasında yazıldığı tespit edilen bir belgeye göre Bursa'dan ipek satın alıp dışarıya götüren Fransa tüccarına, gümrük vergisine ek olarak konulan "tallaliye resmi" iki ülke arasında soruna neden olmuş ve Fransız elçisi bizzat devreye girerek, antlaşmayla verilen kapitülasyonlar uyarınca bu verginin alınmayacağını iddia etmiş ve kendi tüccarının haklarını savunmuştur (Cevdet, 1934: 119).

1838'de Bursa'da Fransız Glazial ailesi tarafından kurulan ipek fabrikası özel sektör tarafından kurulan ilk fabrika olması nedeniyle önemlidir. Ömrü uzun olmayan bu fabrikadan sonra 1845'te İsviçreli bir tüccar ile Avusturya Konsolosu Falkeisen tarafından buhar gücüyle çalışan yeni bir ipek ipliği fabrikası kurulmuştur. 1851'de ise Bursa'da ham ipek üreten 4'ü buharlı olmak üzere 8 fabrika mevcuttu. Bu fabrikaların en büyüğü Osmanlı Devletine ait olan "Bursa Harir Fabrika-i Hümayunu" idi. Bursa'daki ham ipek fabrikaları 1855'te 29'a, 1860'ta ise 83'e ulaşmıştı. Bu yıllarda Bursa'nın ardından en çok fabrika kurulan kent Beyrut'tu. 1852'de Beyrut'ta 5'i Fransızlara, 2'si İngilizlere, 2'si de yerlilere ait olmak üzere toplamda 9 iplik fabrikası mevcuttu (Çakıcı, 2010: 12). 1854 yılında sadece Bursa'da 4 milyon kg koza üretilmekte ve ihraç edilmekteydi. Bursa ve civarındaki dutluk alanları 80 bin dönüm olarak tahmin edilmekteydi. 1913 yılı istatistiklerine göre, Antakya, Kars ve Ardahan hariç bugünkü Misak-ı Milli sınırları içinde üretilen yıllık yaş koza miktarı 8.148.760 kg dolayındaydı. Almanların yaptığı bir çalışmaya göre ise 1913 yılında dünyadaki ham ipek üretimi 26 milyon kg'a yakındı (Reşat, 1930: 137-139). 11 kg yaş kozadan ortalama olarak 1 kg ham ipek elde edildiği göz önüne alınırsa, 1913 yılında Antakya, Kars ve Ardahan hariç Misak-ı Milli sınırları içinde üretilen ham ipek üretiminin 741.000 kg dolayında olduğu söylenebilir. Bu da o tarihteki dünya üretiminin yaklaşık 1/3'üne tekabül etmekteydi. I. Dünya Savaşı yıllarında 500 bin kg'ın altına düşen koza üretimi 1940'larda tekrar 3 milyon kg seviyesine çıkmıştır.

1897 yılına ait Osmanlı Vilayetlerindeki ipek ve koza tohumu üretimi kuruş cinsinden aşağıdaki Tablo 1.'de verilmiştir. Aynı yıl ipek ve koza üretimi 100 milyon kuruşu geçerek, 4.383 milyon kuruş olan toplam tahıl üretiminin % 2,3'ünü oluşturmaktaydı ki bu oldukça yüksek bir rakamdı.

² Zirâ bir uzunluk ölçü birimi olup, yaklaşık 75-76 cm arasına denk gelmekteydi.

Tablo 1. İpek ve Koza Tohum Üretiminin Yerel İdarelere Göre Dağılımı (1897, kuruş)

İdari Birimler	İpek Üretimi	Koza ve Tohum Üretimi	Toplam
Edirne	8.220.820	18.270	8.239.090
Draç	76.710	-	76.710
Manastır	611.580	-	611.580
Selanik	15.483.300	362.490	15.845.790
Midilli	16.030	50.850	66.880
Adana	806.410	-	806.410
Ankara	2.240	253.840	256.080
İzmir	1.180.200	117.400	1.297.600
Bandırma	-	3.410.110	3.410.110
Bursa	-	44.045.140	44.045.140
İzmit	237.710	11.296.040	11.533.750
Konya	7.950	-	7.950
Siirt	620.750	-	620.750
Sivas	107.050	7.660	114.710
Trabzon	2.440	1.108.660	1.111.100
Halep	5.648.200	-	5.648.200
Bağdat	35.590	-	35.590
Beyrut	6.726.910	-	6.726.910
Toplam	39.783.890	60.670.460	100.454.350

Kaynak: Güran, 2017: 177.

4. Cumhuriyet Döneminde İpekçilik

Cumhuriyet'in kurucuları her sektörde olduğu gibi ipekçilikte de ilerleme kat etmek için önemli yatırım ve planlamalar yaptılar. Gayrimüslimlerin ülkeyi terk etmeleri sonucu geride bıraktıkları dokuma fabrikalarının yeniden işletilmesi gündeme gelmiş ve bu konuda yeni yatırımlar yapılmıştır. 1924 yılı başında Elazığ milletvekili Hüseyin Bey, atıl duran sahipleri ülkeyi terk etmiş olan Elazığ'daki ipek ve iplik fabrikalarının yeniden işletilmesini istemekteydi (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 1924). Diğer yandan Bursa'da ipekböcekçiliği ve koza üretimini geliştirmek amacıyla bizzat Atatürk tarafından 01 Ekim 1925 tarihinde İpekiş Fabrikasının temelleri atılmıştır. Bu fabrika genç Cumhuriyetin sanayi alanında yaptığı ilk fabrika yatırımı olarak bilinmektedir (İpekiş, 2022). Bundan sonra ipekçilik konusunda ilk kapsamlı çalışma, 1930 yılında toplanan Sanayi Kongresi'ne sunulmak amacıyla hazırlanan raporlarda mevcuttur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de ipekböceği yetiştirilen yerler, başta Bursa olmak üzere Bursa'ya mücavir olan Bilecik, Kocaeli, Balıkesir, Çanakkale ve İstanbul, Kırklareli, Edirne, Uzunköprü, Keşan, Mürefte (Tekirdağ), Şarköy, Ödemiş, Aydın, Denizli taraflarında Antalya ve Alanya, İç Anadolu'da Amasya, Güneyde Osmaniye ve Antakya, doğuda ise Diyarbakır, Elazığ ve Erzincan şehirleriydi (Ertoğrul, 1933: 3).

İpekböcekleri verdikleri yıllık mahsule göre; yılda bir defa ürün veren Monovoltin, iki defa ürün veren Bilvoltin ve üç defa ürün veren Polivoltin olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktaydı. Türkiye'de üretilen böcek cinsi ise Monovoltin cinsiydi. Ekvatora doğru gidildikçe yıllık mahsul alma olanağı artmaktaydı. Türkiye, bulunduğu iklim kuşağı açısından, gerek dut ağaçlarının budanması ve yeniden yaprak vermesi zamanı, gerekse yazın beslenecek böceğin 30 derecenin altında tutulma gerekliliği gibi nedenlerden dolayı, yılda iki defa ürün almaya uygun değildi (Pınar, 1942: 15-19). Yine de Cumhuriyet döneminde koza üretimindeki ıslah ve iyileştirmeler sonucunda verimlilik artmış, Osmanlı döneminde 1 kg ipek elde etmek için 15 kg yaş kozaya ihtiyaç duyulurken 1940'larda bu miktar 10,5 kg'a kadar düşürülmüştü. Keza Cumhuriyet döneminde ipekçilik eğitimi veren okullar da artış göstermiştir. Osmanlı döneminde sadece Bursa'da bir tane ipekçilik okulu ve istasyonu mevcutken, Cumhuriyet döneminde bu okul ıslah edilerek yeniden uygulamalı eğitime geçilmiş,

bundan başka 1928'de Antalya'da ipekböcekçiliği istasyonu, 1930'da Diyarbakır'da ipekböcekçiliği istasyonu, 1930'da Edirne'de ipekböcekçiliği istasyonu, 1936'da Denizli'de ipekböcekçiliği istasyonu ve 1931'de Şarköy-Eriklice'de tohum yetiştirme evi kurulmuştur. 1941 yılı itibarıyla Antalya'daki istasyonda 200 bin, Diyarbakır'daki istasyonunda 3.500 ve Denizli'deki istasyonda ise 30 bin dut fidan yetiştirilmiştir (Kerestecioğlu, 1942: 79).

5. Hatay'da İpekçilik

İlkçağda deniz yoluyla ticaret geliştiğinden beri Antakya ve İskenderun, Akdeniz ticaretinin Doğu'ya açılan kapısı olmuştur. Antakya sadece Halep üzerinden gelen ticaret yolunun çıkış kapısı olmayıp, üretimde de önemli bir yere sahip olmuştur. Bilhassa Haçlı Seferleriyle beraber Avrupalılar Antakya tekstil ürünleriyle daha yakından tanışmışlar ve bu yıllarda Antakya dokumaları Avrupa'da ünlenmiştir. Antakya, Haçlıların gelişinden önce bir ipek üretim merkeziydi ve Haçlılar Antakya'yı fethettiklerinde ele geçirdikleri eşyalar arasında pek çok ipekli dokuma ve başka değerli giysiler de mevcuttu. Verilere göre Antakya'daki pamuklu dokuma bu dönemde iyi kalitedeydi ve beğeniliyordu. Pamuk dışında keten ve ipek ticareti de yapılmaktaydı. Bu dönemin İtalya ve İngiltere'deki kilise kayıtlarında, Antakya ipekli bezleri yer almaktadır. David Jacoby bu dönemde Antakya'nın hem İslam dünyasının hem de Bizans'ın ipeklilerini ürettiğini iddia etse de Antakya'dan ihraç edilen ipeklilerin ne kadarının Antakya'da dokunduğuna ve bu dokumanın hammadde kaynağına dair kesin bir bilgiye sahip değiliz (Vorderstrasse, 2010; Frankopan, 2018: 164).

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Antakya şehri Halep Vilayetine bağlıydı. Dolayısıyla Antakya ve civarındaki beldelerde koza üretimi ve ipekçilik faaliyetleri, Halep salnamesine kaydedilirdi. Sadece Antakya'da değil, bugün İdlib bölgesinde kalmış olan Cisir-i Şuğur Kazası, Halep'teki Cebel-i Sem'an Kazası ve Halep'e bağlı olan Urfa'da da ipek üretimi yapılmaktaydı (Akgül, 2013: 118-125-141). Antakya'da üretilen ipeğin önemli bir kısmı Halep'e ve başka yerlere ihraç edilirdi (Akgül, 2013: 109). Halep ve Doğu Akdeniz kentlerine olan Avrupalıların ilgisi 16. yüzyıl ortasından itibaren artmıştı. Bu ilginin başlıca sebebi Avrupa'da hızla gelişen dokuma sanayisi için hammaddeye olan ihtiyaçtı. Sadece Londra'da 1600 yılında ipekli dokuma sanayisinde çalışan kişi sayısı 300 dolayındayken, 1640'larda çalışan sayısı 10 bin dolayına çıkmıştı (Eldem vd., 2000: 30). Kısacası 1586-1825 yılları arasında Halep Vilayeti, Doğu Akdeniz ticaretini kontrol amacıyla kurulan Levant Şirketi'nin merkezi olmuştu. İskenderun Limanı yanında Süveydiye (Samandağ) Limanı da önemli bir ipek ihraç noktasıydı (Eroğlu vd., 2012: 58-59). 1772'de bölgeyi gezen bir İngiliz seyyah, Antakya'nın bulunduğu 30 millik bölgede Suriye'nin diğer tüm yerlerinden daha çok ipek ürettiğini ve bunun da büyük kısmının Halep'e gönderildiğini yazmaktaydı. Halep'te temizlenen ipeğin bir kısmı kumaş yapımında kullanılıyor bir kısmı ise ihraç amacıyla İskenderun'a gönderiliyordu. Bu geniş üretim ve ticaret ağı Antakya'yı da çevre kentlere nazaran daha müreffeh yapmıştı (Kasaba, 2006: 205). 1816'da Antakya'yı gezen James Silk Buckingham, Antakya pazarlarının, kasabanın büyüklüğüne oranla oldukça fazla olduğunu ve burada istenilen malların bolca bulunacağını söylemekteydi (Buckingham, 1825: 557).

1890'larda Bursa'da olduğu gibi Antakya'da da bir ipekçilik okulu açılması kararlaştırılmışsa da bu çaba kuvveden fiile, yani pratiğe geçmemişti. Osmanlı'da evvela Bursa'da bir ipekçilik mektebi açılmış, ardından 1894 yılında Antakya, Amasya ve Selanik'te de birer ipekçilik mektebi açılmasına karar verilmişti. Buna rağmen 1899 yılına gelindiğinde bu konuda gerekli girişimlerin yapılmadığı görülmüş ve yalnız Amasya'da ipekçilik mektebi ve dutluk açılması için gerekli tahsisatın ayrılmasına karar verilmişti (BOA, ŞD. 526/26). Dolayısıyla Antakya'da ipekçilik eğitimi için resmi bir okul açılmamış ve atadan öğrenildiği şekliyle bu iş sürdürülmüştü. 1900'lerin başındaki verilere göre Antakya'da 2.553 dükkân, 330 mağaza, 30 ipek fabrikası mevcuttu (Eroğlu vd., 2012: 111). Bununla beraber 1890'larda pamuk fabrikası adedi 4, kumaş tezgâhı sayısı ise 2.915'ti (Eroğlu vd., 2012: 107). 1914 öncesinde Suriye coğrafyasında 4.500.000 kg koza üretilirken bunun 800 bin kg'ı Antakya'da üretiliyordu ve bu üretimin önemli bir kısmı kaliteli ipekten olduğu için, 3 bin balya olarak Fransa'ya ihraç ediliyordu. Annuaire Oriental'in 1914 yılına ait yıllık ticari verilerine göre Antakya'dan Milano ve Marsilya'ya 200.000 kg (200 ton) ipek kozası ihraç edildiği, Hacı Habibli (Eriklikuyu) ve Bityas (Batayaz) köylerinden Halep ve Süveydiye'ye (Samandağ) kumaş üretimi için ipek yollandığı

yazılıdır. Bu yıllıklarda bahsi geçen üreticilerin Ermeni oldukları görülmektedir (İleri vd., 2018: 28). Samandağ'da ipek dokuma gelişmiş olduğundan gayet sağlam gömlek ve elbiselik kumaşlar dokunuyordu. Fakat 1919 yılına gelindiğinde, gerek yeni koza tohumunun kullanılmaması sonucu miktar ve kalitede meydana gelen bozulma ve gerekse savaş koşullarının meydana getirdiği üretim kayıpları neticesinde Antakya'daki koza üretimi ancak 110 ila 125 kg. arasında gerçekleşmişti (Zimmermann, 1921: 469).

Hatay'ın Fransız mandası altında bulunduğu zaman yapılmış ve Milletler Cemiyeti'ne yollanmış olan bir istatistiğe göre Hatay'ın yüzölçümü 4,730 km² ve nüfusu da 227.000 olarak gösterilmişti. Bu alanın 3.000 km²'si ziraata elverişli alan, 1.200 km²'si orman, 220 km²'si dağlık ve taşlık, 220 km²'si bataklık ve göl, 90 km²'si ise Amik gölü sahası olarak tespit edilmişti (Duru, 1940: 40). Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra İskenderun Sancağının da dahil edilmesiyle yüzölçümü genişlemiş ve bugün 5.403 km²'ye çıkmıştır. 1940 itibarıyla Hatay nüfusunun % 60'ı çiftçi, % 20'si sanatkâr, % 15'i tüccar ve memur, % 5'i ise çoban ve sürü sahiplerinden oluşmaktaydı. Gene aynı tarih itibarıyla Vilayet 7 ilçe, 15 nahiye ve 220 köyden oluşmaktaydı. Fransız döneminde 400 kadar olan köylerden küçük olanlar birleştirildiği için 1940'ta bu sayı 220'ye düşmüştü (Duru, 1940: 41).

Amik Ovası başta olmak üzere tarıma elverişli alanları ve tahıl çeşitliliğini ayrı tutarsak, Asi Nehri'ne civar alanlarda yetiştirilen başlıca meyve çeşitleri; portakal, limon, yenidünya, kayısı, şeftali, erik, elma, armut ve duttu. Bilindiği üzere şekere erişimin olmadığı veya kısıtlı olduğu dönemlerde tatlandırıcı olarak bal ve pekmez kullanılır ve kışın bunlar tüketilirdi. Pekmez ve şıra ise dut ve üzümden üretilmekteydi. 1940'larda Antakya'daki bağcılık Anadolu köylerine nazaran daha zayıf kalmıştı. 1941 yılının Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında araştırma maksadıyla Hatay'da bulunan Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü öğretim üyelerinden Dr. Turgut Yazar, Hatay'da bağcılığın gerilemesini Fransızların hâkimiyeti döneminde Hatay'da 2-3 kuruş gibi ucuz fiyata şeker satılmasına bağlamaktadır (Yazar, 1941: 28). Dolayısıyla Hatay'da bağcılık gerilemiş olsa da ipekçilik amacıyla dut yetiştiriciliği hala yüksek seviyedeydi. Fakat Osmanlı'nın son dönemiyle mukayese edildiğinde ipekçilik de gerilemişti. Harp yıllarıyla beraber üretimde gerileme meydana gelmiş ve eski seviyesine hala ulaşamamıştı.

Hatay'da dut meyvesi, ipekböcekçiliği maksadıyla oldukça geniş bir alanda yetiştirilmekteydi. Dut bahçeleri daha ziyade Antakya ve Harbiye başta olmak üzere su kenarlarında ve nehre akan dereler civarında yetiştirilirdi. Bahçeler sebze gibi sürekli suya ihtiyaç duymadığından bakım maliyeti oldukça düşüktü. Bahçelerde beslenen ipek kozaları daha sonra toplanarak hayvan sırtında Antakya'daki Avrupa fabrikalarına sevk edilmekteydi (Türkmen, 1936: 52). 1918 öncesinde tüm Asi Nehri civarı dut bahçeleriyle doluyken, 1920'lerde Antakya'nın Fransız mandasında olduğu yıllarda dut ağaçlarının kesilip yerine başka meyve ağaçlarının ekildiği ve dolayısıyla ipekçiliğin gerilediği görülmüştü. Harpten önce 1 milyon kg dolayında yaş koza üretilirken, 1930'larda üretim 100 bin kg'a kadar düşmüştü. 1938'de 210 ton olan yaş koza üretimi Türkiye hükümetinin teşvikiyle iki yıl sonra il genelinde 350 tona çıkmıştı (Toksoy, 1941: 16). 1920 sonrası koza üretimindeki gerilemenin başlıca sebepleri şöyleydi: Bilhassa Avrupa'da suni ipek üretilmesi sonucu ipek fiyatlarının düşük seyretmesi, sulama tekniklerinin gelişmesiyle bahçeciliğin yaygınlaşması, ulaştırma imkânlarının artması ve işgücündeki bolluktu. Daha önce sadece koza toplama döneminde bu sektörle meşgul olan işçiler diğer zamanlarda boş kaldıkları için, zamanla kendilerine daha fazla iş imkânı yaratacak olan başka meyvelerin ekimine yönelmişlerdi. Ayrıca Fransızlar döneminde yolların ıslah edilmesi taşımacılığı kolaylaştırdığı için artık meyve ve sebze daha kolay nakledilmekteydi. Bu da Halep'e ve İskenderun'a meyve ve sebze nakliyatını kolaylaştırmış, dolayısıyla bu sektördeki karlılığı arttırmış ve üretimin meyvencilik lehine gelişmesine yol açmıştı (Türkmen, 1936: 75).

1910-1912 yıllarında Antakya'da açılan ipekböceği kutu sayısı 40-42 bin adet olup, bundan elde edilen yaş koza mahsulü ise 1 milyon kg'dan fazlaydı (Duru, 1940: 42). 1940 yılında ise Antakya'da 275.000 kg koza elde edilmiş ve bunun 220.000 kg'ı sadece Süveydiye (Samandağ) Nahiyesinden elde edilmişti. Fransız hâkimiyeti döneminde sarı koza tercih edilmişken 1940'larda ise Hatay ipeği Bursa'da işlendiği için beyaz koza tercih edilmekteydi (Yazar, 1941: 28). 1940'lı yıllarda Türkiye'de 4 farklı ipekböceği ırkı yetiştirilmekteydi. Bunların isimleri, koza ve ipek özellikleri sırasıyla şöyleydi;

Çin Beyazı: Temiz beyaz renkte, yuvarlak beyzi (oval) şekilde boğumsuz, örgüsü çok ince olup ensacı (dokuları) sıktır.

Çin Altuni Sarısı: Altın renginde olup yuvarlak beyzi şekilde, boğumsuz, örgüsü çok ince ve ensacı sıktır.

Avrupa Sarısı: Deve tüyü renginde olup uzunca beyzi şekilde, çok hafif boğumlu, örgüsü ince ve ensacı sıktır.

Beyaz Bağdat: Kirli beyaz renkte olup uzun, boğumlu ve örgüsü ince ve ensacı sıktır (Umut, 1942: 122).

Bu çeşitlerden Çin beyazı ebat bakımından en küçük olanıydı ve 1 kg içindeki koza adedi 2.396 tane, ebat bakımından en büyük olanı ise Beyaz Bağdat çeşidi olup bunda ise 1 kg'daki koza adedi 1.024 taneydi. Fakat ipek verimliliği sadece koza adedi ile ölçülmeyip, kozadaki gömlek ve krizalit oranları da dikkate alınmaktaydı. Yapılan hesaplama göre Beyaz Bağdat ırkıdan 1 kg ipek almak için normalde 9 kg kozaya ihtiyaç varken, aynı miktar ipeği almak diğer koza ırklarında daha fazla kozaya ihtiyaç gerektiriyordu (Umut, 1942: 124).

1930'larda dut bahçeleri genelde Sünni Türkmen ailelere mahsus olup bahçeleri işleyenler ise diğer inanç ve milletten ailelerdi. Bahçe sahibi üretimi denetlemek için bazen "subaşı" denilen ve kâhyaya denk gelen elemanlarını görevlendirirdi. Gerektiğinde doğru şekilde koza yetiştirmeye yardımcı olmak amacıyla muallimler de görevlendirilirdi. Meyve ve sebze üretiminde tüm masraflar ve vergiler ayrıldıktan sonra kalan mahsul bahçe sahibi ile ortakçı aileler arasında yarı yarıya bölüşülürdü. Fakat ipekböcekçiliğinde üçte ikisini mal sahibi alırken yalnız üçte birini ortakçı aileye verirdi (Türkmen, 1936: 53).

İlçeler bazında bakıldığında 1940 yılı itibarıyla açılan tohum kutu sayıları yaklaşık olarak şöyleydi (Duru, 1940: 42):

Tablo 2. 1940 Yılında Antakya'da Açılan İpek Kozası Kutu Sayıları

Kaza	Nahiye	Açılan Tohum Kutu
Antakya	Süveydiye (Samandağ)	1.700
"	Bedirge-Karamut (Serinyol)	1.250
"	Hıdırbey-Bityas	450
"	Harbiye	950
"	Babtrun (Babatorun)	35
"	Karsu	150
"	Şihköy (Şenköy)	25
Ordu (Yayladağı)	Bezge	150
"	Kışlak	100
İskenderun	Arsuz	1.700
"	Beylan (Belen)	150
Kırıkhan	Aktepe	80
Reyhaniye	Hamam	55
Toplam		6.865

Kaynak: Duru, 1940: 42.

Antakya ve mücavir alanlarda tarım arazileri genelde belli ailelerin elinde toplandığı için köylü büyük oranda topraksızdı. Geniş arazilere sahip şahısların muntazam böcekhaneleri vardı. Bu böcekthane sahipleri senesine göre Mart ayı ortalarında 100-150-200 kutu kadar tohum açarak, tırtıl halinde, hatta iki yaşına kadar besleyerek, ondan sonra ikişer-üçer kutu olarak besleyecek olan işçilere dağıtmaktaydı. 1910-1912 yıllarında 40-45 bin kutu üretilen Antakya'da 1940'larda bu sayı 3-4 bin kutu seviyesine düşmüştü. 1910'larda 15-20 tohum üreticisi mevcutken 1940'larda sadece 4 üretici aktif olarak tohum üretmekteydi. Bu üreticilerden Sabit Kuseyri Bursa İpekçilik Okulundan (Bursa Darüttalim Mektebi) 1908 senesinde mezun olmuştu. Diğer üç kişiden Bütros Avat 1913 yılında, Mehmet Kavlak 1914 yılında, Rifat Hacı ise 1929 yılında Antakya'dan mezun olmuşlardı. Bunlardan Bütros Avat yılda 480, Sabit Kuseyri 282, Mehmet Kavlak 166 ve Rifat Hacı ise 38 kilo damızlık koza dizmekteydi (Duru, 1940: 45).

Genelde Nisan ayının ilk haftasında üreticiye dağıtılan tohumlar küçük aile işletmeleri tarafından kendi evlerinde bakıma tutulup yetiştirilirdi. Bu işle iştigal eden aileler genelde tek katlı küçük evlerinde böcek yetiştirdiği için bunların evlerine “böcek damı” denilirdi (Türkmen, 1936: 52). Bu aileler geçimlerini büyük oranda ipekböcekçiliğinden elde ettikleri için çalışmalarının çoğunu işe ayırırlardı. Sermayenin ve böcek temininin tamamen sermayedara ait olduğu sistemde işçi, mahsulün ancak üçte birini emeğinin karşılığı olarak almaktaydı. Tohumlar kamıştan yapılmış “kürne” (körne) denilen küçük satırlar üzerinde fişkırtılmaktaydı. Tezekten yapılmış kürneler de mevcuttu. Kürnelerden sonra böcekler “son” denilen ve ekseri kamıştan yapılmış satırlar üzerinde besleniyordu. İpekböceği beslemeyi meslek edinmiş işçiler ve arazi sahibi olup bu işle uğraşanlar, 25 gramlık bir kutu tohumdan 50-60, bazen de 70 kadar yaş koza elde etmekteydi. Buna mukabil daha az koza elde edenler de bulunduğu için, yıllık olarak 6-7 bin kutudan alınan hasılatın toplamda 250-300 bin kilo arasında ve kutu başına ortalama verimin ise 35-40 kilo arasında olduğu tahmin edilmekteydi (Duru, 1940: 43-44).

Üretilen kozanın satışı için belirli bir pazar olmayıp üretici elindeki kozayı genelde fabrika denilen ve koza kurutma işlemini yapan mihnaklara (fırınlara) verirdi. Samandağ'da 7, Antakya'da 2 ve Arsuz'da 1 tane mihnak mevcuttu. Bu mihnakların her birisi günde 1.500-2.000 kilo koza krizalitini (pupa) boğabilecek kapasiteye sahipti. Boğma işleminden sonra kozalar mihnakların yanında inşa edilmiş olan kozalıklarda kurutulur, ardından kuru halde deniz yolu ile Marsilya üzerinden Lyon şehrine ihraç edilirdi (Duru, 1940: 44). Kurutma işleminden ve ürünün satışından sonra üreticiye payı verilirdi fakat bu ödeme çok geciktiği için üretici genelde muzdaripti.

1940 yılında hükümet Hatay'daki ipekçiliğin gelişmesi için Fransa'dan 10.500 kutu sarı ipekböceği tohumunun ithal edilmesine karar vermiş ve bunun için 3.000 TL tutan gümrük resmi ise 300 Liraya indirilmişti (BCA, 1940). 1940'a kadar Hatay'da beslenen ipekböceği Korsika sarısı (Avrupa sarısı) denilen sarı koza ören bir ırktı. 1940'ta dizilen kozalardan 2.800 ila 3.300 kutu tohum elde edileceği öngörülmekteydi. Oysa memleketin ihtiyacı 7 bin kadardı.

1960'lara gelindiğinde Türkiye'nin 1961 yılında Japonya ve İtalya'dan polihibrit ipekböceği tohumu ithal ettiğini ve 1964 yılında ise ilk defa polihibrit ipekböceği tohumu ürettiğini görmekteyiz. 1972'ye gelindiğinde polihibrit ipekböceği besleme oranı % 100'e ulaşmıştır. 1973 yılında Türkiye'nin yaş koza üretimi 1.733 tona, 1974'te 1.773 tona, 1975'te 1.564 tona ve 1976'da ise 1.665 tona yükselmiştir. Bu süreçte yerli tohumlar dejenere olmuş ve verimlilik düşmüştür. 1960'larda 2,4-2,8 kg polihibrit kozadan 1 kg ipek üretilirken 1976'da ancak 3-3,5 kg'dan 1 kg ipek alınabilmiştir. 1975 itibarıyla üretilen yaş kozanın % 60'ı iç piyasada kullanılırken kalanı kuru koza olarak (519 ton) sadece Japonya'ya ihraç edilmiştir. İçerde kullanılan koza ise daha ziyade halı dokumada kullanılmaktaydı. İhraç edilen ipekli dokuma halılardan elde edilen döviz geliri, kuru koza ihracatından elde edilen gelirden 7-10 kat daha fazlaydı (TZOB, 1978: 317-318). Bu durum hammaddenin işlenerek satılmasının ne derece önem arz ettiğini bir kez daha ortaya koymuştu.

6. Dünyada, Türkiye'de ve Hatay'da İpekçiliğin Son Durumu

Günümüze gelindiğinde 2014-2019 yıllarına ait verilere göre dünyada ve Türkiye'deki ipekböcekçiliği verileri Tablo 3'teki gibidir. Türkiye'nin dünya üretimi içindeki payı binde birin de altındadır. Bu veriler göstermektedir ki planlı dönemde ipekçiliği geliştirmek yönünde girişilen gayretler 1980 sonrasında sekteye uğramış ve Türkiye'deki ham ipek üretimi iyice düşmüştür.

Tablo 3. Dünyada ve Türkiye’de İpekböcekçiliği Verileri (2014-2019)

		2014	2015	2016	2017	2018	2019
Dünya (ton)	Ham İpek Üretimi	178.167	202.192	192.692	177.656	159.648	109.911
	Yaş Koza Üretimi	589.920	605.303	605.416	597.778	609.332	679.306
	Ham İpek İthalatı	9.910	8.270	9.388	8.891	7.734	8.435
	Ham İpek İhracatı	8.687	8.888	9.258	8.843	6.704	7.237
Türkiye (kg)	Ham İpek Üretimi	80.054	114.784	102.833	101.820	93.694	89.607
	Yaş Koza Üretimi	57.947	36.499	26.496	14.571	16.549	30.399
	Ham İpek İthalatı	69.319	59.987	36.263	52.505	45.998	44.107
	Ham İpek İhracatı	11	5.350	31.081	35.315	0	15.856
	Türkiye/Dünya Üretimi	0,00045	0,00056	0,00053	0,00057	0,00059	0,00081

Kaynak: TEPGE, 2020 ve 2021.

Hatay özelinde sektöre bakıldığında ise, yetersiz olmakla beraber son yıllarda sektöre yönelik çalışmaların arttığı görülmektedir. Hatay İl Tarım Müdürlüğü Tarafından, Doğrudan Faaliyet Destek Programı kapsamında hazırlanan Hatay İli Tarım ve Kırsal Kalkınma Stratejik Planı (2011-2015)’e göre ipekböcekçiliğinin geliştirilmesi amacıyla Tekebaşı ve Sutaşı Beldelerinde toplam 20 çiftçiye 75 saat sertifikalı ipekböcekçiliği konusunda teknik ve uygulamalı eğitim verileceği, Samandağ bölgesinde 10 aileye mikro kredi verileceği, Antakya, İskenderun ve Samandağ ilçelerinde ipekböcekçiliğin sürdüğü 13 köyde sektörün güçlendirilmesi amacıyla her köye 2.500 dut fidanı dikiminin yapılması, İlde İpekböcekçiliği Yetiştiricileri Derneği’nin kurulması, ayrıca İlde ipekböcekçiliği belgeselinin hazırlanması planlanmıştır. Ağustos 2018 tarihlerinde yapılan bir araştırmaya göre ise Hatay’da 19 ipek dokuma ustası ve yaklaşık 12 tane ipek satış mağazası mevcuttur (İleri, 2018: 33). 2021 yılı verilerine göre Hatay’daki ipekböcekçiliği üretimi ise aşağıdaki Tablo 4’teki gibidir.

Tablo 4. Hatay’da İpekböcekçiliği Üretimi

İlçe Adı	Üretici Sayısı	Tohum(Kutu) Adedi	Toplam Yaş Koza (kg)
Arsuz	2	5	3,5
Yayladağı	8	8	68,5
Defne	7	24	80
İskenderun	2	6	-
Samandağ	4	9	-
Dörtyol	3	8	-
Kırıkhan	3	8	-
Antakya	4	18	-
Altınözü	5	12	2
Belen	3	12	-
Toplam	41	110	154

Kaynak: Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2021 Faaliyet Raporu

Koza üreticileri 1 aylık besleme ve 10 günlük de koza örme dönemi sonunda, yani 40 gün sonunda ürünlerini kendi bölgelerindeki birliğe teslim ederler. İpekböceği kutuları tam olunca 20 bin, yarım olunca 10 bin canlı yumurta içerecek şekildedir. Bir kutudan yaklaşık 40 kg ürün alınabilmekle beraber Türkiye ortalaması 25 ila 30 kg arasındadır. Türkiye’de üretilen yaş kozanın 60-70 tonunu Bursa Kozabirlik, 40-50 tonunu ise Diyarbakır-Kulp Ziraat Odası Kulp Üretim Merkezi satın almaktadır (TBESKGM, 2020: 13). Yaş kozaların kurutulması sonucu ancak 45-50 ton koza elde edilmektedir (İleri vd. 2018: 9). Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2021 Faaliyet Raporunda, TÜİK’ten alınan verilere göre İl genelinde yıllık ipek üretimi 155 kg seviyesindedir. Hatay Büyükşehir Belediyesi tarafından 2017 yılında Hatay ipeğinin korunması amacıyla 248 nolu mahreç işareti alınmıştır (TDA: 133). Ayrıca Samandağ Belediyesi ve Samandağ Kadın Dayanışma Derneği işbirliğiyle 2017 yılında 1.Ulusal İpek Baharı Festivali de düzenlenmiştir.

7. Sonuç

Dünyada yaklaşık 30 ülkede ipek üretimi yapılmaktadır ve ipeğin dünya tekstil kullanımındaki payı ise % 0,2 dolayındadır. Bu düşük miktara rağmen 2019 yılında dünyada 355 milyon dolarlık ipek ürünleri ithalatı gerçekleşmiştir. Pamuktan 20 kat daha değerli olan ipek ürününün 2019 yılındaki en büyük üreticisi yaklaşık % 80 oranıyla Çin olup, dünya ithalatı içindeki en büyük alıcı ise % 38,7 oranıyla Hindistan olmuştur (TEPGE, 2021). Türkiye ise dünya yaş koza üretiminde 21. sırada olup, toplam ham ipek üretiminde dünya üretiminin binde 1'ine (0,001) bile sahip değildir. Türkiye'de ipek daha ziyade halı üretiminde kullandığı için, halı dış ticaretine bağlı olarak ipek ithalatı da değişiklik göstermektedir. Türkiye, ithalatının büyük kısmını ise Çin'den yapmaktadır. 2020 yılında Çin'den yaklaşık 27 ton ipek ipliği, 3 ton ise ham ipek ithal etmiştir (TEPGE, 2021).

1940 yılında Bursa, Bilecik ve Adapazarı'nda koza üretim kooperatifleri kurulmuş, 11 Mayıs 1940'da ise Kozabirlik kurulmuştur. Kozabirlik himayesinde 1944'te Edirne'de, 1951'de Mihalgazi'de ve 1984'te Alanya'da kooperatifler açılmıştır. 2004 yılı sonunda, Osmanlı'dan beri faaliyet gösteren Bursa İpekböcekçiliği Araştırma Merkezi, Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmış ve Kozabirlik bu alanda faaliyet göstermeye devam etmiştir. Hatay'daki ipekçilik sektörü de ürettiği yaş kozaları Kozabirlik'e vermektedir. 2011 yılında 150 bin kg yaş koza alımı yapan Kozabirlik'in alımları son yıllarda 60 tonun altına düşmüştür (İleri, 2018: 19). Bunlar dışında Osmanlı döneminde faaliyet gösterip yakın zamanda çeşitli yeniliklerle geliştirilen Diyarbakır Kulp'taki koza üretim merkezi de 70 tona yakın koza üretimi gerçekleştirip 800 aileye iş sağlamaktadır.

Türkiye son yıllarda ipekçilik sektörüne destek veren politikalar geliştirmiş olsa da çabalar çok yetersizdir. 2002 yılında 21 ilde ve 327 köyde ipekböceği beslenirken 2019 yılında il sayısı 59'a, köy sayısı ise 675'e yükselmiştir. Buna mukabil aile sayısında ise düşüş meydana gelmiştir. 2002'de 2.356 olan aile sayısı 2017'de 2.128'e gerilemiştir. Açılan kutu sayısı ise 2002'de 3.885'ten 2019'da 5.890'a çıkmıştır. Türkiye Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı 2006 yılında Türkiye'nin % 80 üretimini gerçekleştiren Antalya, Ankara, Bursa, Bilecik, Diyarbakır, Eskişehir, Hatay, İzmir, Muğla ve Sakarya illerinin de içinde bulunduğu 29 ilde ipekböcekçiliğini destekleme kararı almıştır. Hatay Büyükşehir Belediyesi tarafından 2017 yılında Hatay ipeğinin korunması amacıyla 248 nolu mahreç işareti alınmıştır (TDA: 133).

İpekböcekçiliği ve ipekçilik dikkat isteyen, fazla sermaye gerektirmeyen fakat yoğun emek gerektiren bir sektördür. İklimin durumuna göre yılda bir defa yapılabileceği gibi iki veya daha fazla da üretimi yapılabilir. Ağırlıklı olarak kırsalda ve küçük aile işletmelerinde yapıldığı için geniş bir istihdam alanı yaratmaktadır. İşlenip katma değer yaratılarak ihraç edildiğinde, ülkenin ihracatına önemli katkı sağlayan bir sektördür. Bunun için sektöre ağırlık verilmeli ve koza yetiştirici sayısı arttırılmalıdır. Şu tedbirlerin alınması ipekçilik sektöründe üretimi ve istihdamı arttıracaktır: Öncelikle sadece koza üretimine yönelik dut yetiştiriciliği hakkında kitapçıklar hazırlanmalı ve köylüye dağıtılmalıdır. Hatay'daki köylü üreticileri, geleneksel olarak eksik bilgilerle ve rastgele şekilde dut yetiştirmekte ve besleme yapmaktadır. Bu da ürün kaybına neden olmaktadır. Oysa yer seçiminden çevre şartlarına kadar birçok etken koza veriminde etkilidir. Samandağ ve Arsuz gibi denize açık ve havası temiz olan bölgelerde dut yetiştiriciliğine ağırlık verilmelidir. Defne & Apollon İpekçilik'in sahibi olan Duman ailesi bu işi profesyonelce yapan ve 2018 verilerine göre 6 bin dut fidanına sahip olan nadir işletmelerden birisidir (İleri, 2018: 30). Bunun haricinde koza üretimi ve yetiştiriciliği konusunda eğitimler verilmeli, başta Uzakdoğu olmak üzere farklı bölgelerdeki üretim yöntemleri incelenmeli ve üretici bilinçlendirilmelidir. Dokuma aşamasında ise geleneksel tezgâhlardan daha modern tekniklerle üretime geçilmeli ve işsizliğin yüksek olduğu Hatay gibi illerde bu sektördeki istihdam arttırılmalıdır. 2017 yılında ilki gerçekleştirilen Ulusal İpek Baharı Festivali gibi etkinlikler devam ettirilmeli ve yerel halkın sektöre ilgisi arttırılmalıdır. Özetle ipekçilik, hem ülke ekonomisine döviz kazandırıcı bir sektör olması, hem de katma değerinin yüksek olması ve ayrıca istihdama yapacağı katkılar nedeniyle tarım sektöründe öncelik verilmesi gereken bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- AAH (All About History), (2022). *Büyüklü Yolculuk İpek Yolu*.
- Akgül, C. (2013). *H.1313 (1895-1896) tarihli Halep vilayet salnamesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Alkan Günay, N. (2018). *Bursa kadı sicillerinin ışığında Yavuz Sultan Selim'in ipek yasağı*, Yavuz Sultan Selim Dönemi ve Bursa, Bursa: Gaye Kitabevi.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (1924). 30-10-0-0 / 7-41-22.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (1940). 30-18-1-2 / 90-28-8.
- BOA, ŞD (1899). 526/26. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi).
- Buckingham, J.S. (1825). *Travels among the Arab tribes*, London: Longman.
- Cevdet, M. (1934). Fransa'da Türk ipek ticareti. *İş Dergisi*, 1(2), 117-120.
- CNSM (2022). (China National Silk Museum).
https://www.chinasilkmuseum.com/info_180.aspx?itemid=27699 (Erişim Tarihi: 15.09.2022).
- Çakıcı, M. (2010). *Osmanlı sanayileşme çabalarında Bursa ipek fabrikası örneği (1851-1873)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dalsar, F. (1960). *Türk sanayi ve ticaret tarihinde Bursa'da ipekçilik*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul: Sermet Matbaası.
- Duru, A. (1940), Hatay vilayeti ipekböcekçiliği hakkında rapor. *Ziraat Dergisi*, 1(4).
- Eldem, E., Goffman, D. ve Masters, B. (2000). *Doğu ile batı arasında Osmanlı kenti: Halep, İzmir, İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Eroğlu, C., Babuçoğlu, M. ve Köçer, M. (2012). *Osmanlı vilayet salnamelerinde Halep*, Ankara: ORSAM.
- Ertoğrul, T. (1933). *İpek Böcekçiliği*, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları.
- Ferguson, J.C. (2020). *Çin mitolojisi, inanışlar, imparatorlar ve ejderhalar*, İstanbul: Mayakitap,
- Frankopan, P. (2018). *İpek Yolu, alternatif dünya tarihi*, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı imparatorluğunda devlet ve ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Grenard, F. (1992). *Asyanın yükselişi ve düşüşü*, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Güran, T. (2017). *Resmi istatistiklere göre Osmanlı toplum ve ekonomisi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hatay İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2021 Faaliyet Raporu,
<https://hatay.tarimorman.gov.tr/Menu/55/Tarimsal-Veriler> (Erişim Tarihi: 15.10.2022).
- Hatay İli Tarım ve Kırsal Kalkınma Stratejik Planı (2011-2015),
<https://hatay.tarimorman.gov.tr/Menu/55/Tarimsal-Veriler> (Erişim Tarihi: 15.10.2022).
- İleri, B., Üzel Yüncüler, E., Üzel, T. Ve Gedikkaya, T. (2018). *Hatay ipek sürdürülebilir moda ve tasarım merkezi projesi, fizibilite çalışması*. Yayınlanmamış Çalışma.
- İnalçık, H. (2008). *Seçme eserler 1: Türkiye tekstil tarihi üzerine araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpekiş. <https://www.ipwkis.com.tr/hakkimizda/> (Erişim Tarihi: 14.10.2022).
- Kasaba, R. (2006). *Antakya'da farklı kimlikler: tarihsel bir bakış, Akdeniz Dünyası, Düşünce, Tarih, Görünüm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kerestecioğlu, Ş. (1942). *Zirai Tedrisat İşleri, İktisadi Yürüyüş Ziraat Fevkalade Sayısı*, Ankara.

- Kuhn, D. (1984). Tracing a Chinese legend: In search of the identity of the “First Sericulturalist”, *T'oung Pao*, 70, 213-245.
- Ollivry, F. (2011). *La soie et l'Orient*, İtalie: Rouergue,
- Öztürk, G. (2020). *İpek böceği besleme evi ve dut bahçesi tesisi yatırımcı rehberi*, Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı Hayvancılık Genel Müdürlüğü Yayını.
- Pınar, V. (1942). İpek böcekçilikte bir yılda iki mahsul, *İktisadi Yürüyüş*, 5(56).
- Reşat. (1930). *İpekli Dokumacılık Sanayimiz*, 1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Zabıtlar.
- Sedillot, R. (2005). *Değiş tokuştan süpermarkete*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Serrican, E. (2016). Zaman yeli, güvercine ağıt ve Kalenderiye’de ipek yolu, *Yükselen İpek Yolu*, 3, 241-253.
- Stavisky, B.Y. (2002). *İpek yolu ve insanlık tarihindeki önemi*, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Şahan, Ü. (2011). *İpekböcekçiliği*, Bursa: Dora Yayınları.
- TBESKGM, (2020). 2019 Yılı İpekböceği Raporu, T.C. Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü.
- TDA (Türkiye Dokuma Atlası, tarih yok). <https://www.itkib.org.tr/files/downloads/Belgeler/dokumaatlası-sergi.pdf> (Erişim Tarihi: 14.10.2022).
- TEPGE (Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü), İpekböcekçiliği, Temmuz 2020 ve Ocak 2021 Raporları, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Toksoy, A.E. (1941). Hatay’dan Akisler. *İktisadi Yürüyüş*, 3(33).
- TZOB (Türkiye Ziraat Odaları Birliği), (1978). 1976-1977 Zirai Ve İktisadi Durum Raporu, Ankara: Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayınları.
- Umut, N. (1942). Başlıca dört saf ırk ipekböceği koza ve ipeklerinin mukayesesi. *Ziraat Dergisi*, 3(5).
- Vorderstrasse, T. (2010). Trade and textiles from medieval antioch, *Al-Masāq*, 22(2), 151-171.
- Yazar, T. (1941). Hatay ziraatine bir bakış. *İktisadi Yürüyüş*, 2(9), 21-36.
- Zimmermann, M. (1921). La soie et le coton en Syrie. *Annales de géographie*, 168, 469-470.

Extended Abstract

The Development of the Silk Industry in the Ottoman and Republican Periods and Its Situation in Hatay Province

The silk industry has maintained its importance throughout history. At the same time, it has been a sector that requires special skills. It has continued to be the most important commodity in the commercial relations between the Far East and the Western world for millennia. Silk was not only an international commodity, but also mediated cultural transmission, thus globalization. In this study, first of all, the historical development of sericulture, then when and how it spread in Anatolia are discussed. Afterwards, the production and usage capacity of sericulture in the Ottoman period is discussed. A historical evaluation of the silk industry in Hatay has been made and policy recommendations for today have been put forward.

In the 6th century AD, Christian monks brought cocoon eggs from China to Istanbul by hiding them in walking sticks, which was the beginning of sericulture in Anatolia. In the Ottoman period, sericulture became more and more widespread. Until the reign of Yavuz Sultan Selim, silk weaving workshops in the Ottoman Empire generally bought raw materials from Iran and the Eastern world and

sold them to the West as finished goods. After the war between Iran and the Ottomans, the arrival of raw materials from the east was interrupted. On the other hand, Ottoman tradesmen tried to produce the cocoon domestically. Although both cocoon production and weaving increased, the Ottoman weaving industry declined when Europe gained the upper hand in the weaving sector after the Industrial Revolution. Thus, the Ottoman peasants were in a position to only export cocoon raw materials to Europe. Although weaving declined, cocoon production in Anatolia had made a great progress in this period.

After 1830, many modern-style factories were established in the Ottoman Empire. As for sericulture, a privately owned factory was established in Bursa in the 1830s. Then, in 1846, a weaving factory was established in the Gulf of Izmit -Hereke- and in 1851 a silk factory was established in Bursa. In the 1890s, schools on sericulture were opened in various places. It was planned to open a school in Antakya, but this plan could not be realized.

Antakya (Antioch) and Iskenderun (Alexandretta) served as a bridge between the Eastern world and Europe, as they were on the Silk Roads. Antakya was not only the transfer point of commercial goods, but also had an important place in production. In the Middle Ages, silk weavings of Antakya became famous among the wealthy of Europe and in churches. However, with the First World War, sericulture in Antakya declined and this decline continued until the 1940s. In the first decade of the Republic of Turkey, the government took important steps for sericulture. However, Antakya could not benefit from the steps taken because it was outside the borders of Turkey in those years. In 1940, faculty members of Ankara Institute of Agriculture, who were doing research on Turkish agriculture, also made detailed researches in Antakya and made suggestions for sericulture. Despite this, sericulture in Antakya never made a comeback. Sericulture has declined not only in Antakya but throughout Turkey. Although there has been an improvement in the sector as a result of the positive steps taken in the last 15 years, these steps are still very insufficient. In the study, all this historical process has been discussed in the light of data.

Today, Turkey's share in world silk production is almost non-existent. The same is true in Hatay. According to Hatay Provincial Directorate of Agriculture and Forestry data, there are only 41 producers in Hatay as of 2020. The total amount of wet cocoon produced is less than 200 kilograms. However, before the First World War, 800 thousand kilograms of fresh cocoons were produced in the Antakya region, and around 250 to 300 thousand kilograms in the 1940s. Since sericulture is a labor-intensive sector and also creates high added value, it is a sector that needs to be developed. It should be supported by special policies as it will provide employment and income especially in rural areas. In the study, some policy recommendations are also presented.